

ERDÉLY ELSŐ NYOMTATOTT TÉRKÉPE
JOHANNES HONTERUS MŰHELYÉBŐL
(FAMETSZET, 1532)

TÜNDÉRORSZÁG

Tündérbert, tündérország – közismert szinonimái az Erdélyi Fejedelemségnek. A ma már kellemes csengésű „tündér” szó a kora újkorban még a negatív képzeteket idéző tűnékenységet, változékony-ságot, állhatatlanságot jelölte. A Fejedelemség a maga szigorúan kijelölt keretei közt egy képlékeny, szüntelenül változó, állandó veszélyben élő és veszélyt hordozó kis világ volt. Létezését, belső logikáját és szándékait kívülről nehezen lehetett átlátni és megérteni. Lakói számára a bizonytalanság, az állandó alkalmazkodási és választási kényszer tündéri kihívást jelentett.

SZULEJMÁN „TALÁLMÁNYA”

1541-ben, Szulejmán szultán akaratából Magyarország keleti részében létrejött egy új „ország”, amelynek megszületését a törökökön kívül senki nem kívánta. Bizonytalanság és ideiglenesség lengte körül, oly mértékben, hogy történetének első harminc évében az országnak még neve sem volt. Nem jelent meg a korabeli térképeken, nem rögzítették a határait, területe folyamatosan csökkent. Létezését csak az Oszmán Birodalom, Lengyelország és Franciaország ismerte el. Uralkodójának jogcímét és titulását is vitatták, sőt még ő maga is különböző országokban más-más néven szerepelt.

Az átmeneti állapotnak a Habsburg–török béke (1568) következményeképpen megkötött speyeri egyezmény (1570/71) vetett véget, amelyben tisztázták a Habsburg uralkodó és János Zsigmond, valamint orszá-

gaik jogállását és egymáshoz való viszonyát. János Zsigmond 1571-ig magát „magyar és erdélyi” királynak, területét királyságnak tartotta. A speyeri tárgyalásokon megegyeztek, hogy a királyi cím ezután kizárólag Miksát és utódait illeti, akiknek viszont el kellett ismer-niük a keleti országrész állami szuverenitását.

János Zsigmond az „Erdély és Magyarország részeinek fejedelme” titulust vette fel, ezzel 1571-ben létrejött az Erdélyi Fejedelemség, megszületett az ország hivatalos neve, és a hozzátartozó magyar vármegyék is ekkor kapták a Partium (‘részek’) megnevezést. Ez véget vetett annak az áldatlan állapotnak, hogy maguk az ország lakói sem tudták, milyen névvel illessék magukat, hiszen még a nem hivatalos szóhasználat is csak az 1560-as években kezdte a területet Erdélyországnak, lakóit pedig erdélyieknek hívni. A dokumentum meghatározta a Fejedelemség nyugati határait a kialakult állapot (*status quo*) alapján, így Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok és Máramaros vármegye már hivatalosan is Erdélyhez tartozott. Az egyezmény kimondta a Habsburg uralkodó feljebbvalóságát, valamint leszögezte,

„A fenséges fejedelem és leszármazó utódai ő szent császári és királyi felségét az egész kereszténység fejének, Magyarország királyának, maguknál nagyobbak és főbbnek, magát Erdélyt és a magyarországi Részeket is, melyeket a fejedelem birtokol, a Magyar Királyság tagjának tartják és vallják.”

Speyeri egyezmény, 1570. december 1.

**BÁTHORY ISTVÁN
ERDÉLYI FEJEDELEM
ÉS LENGYEL KIRÁLY**
(OLAJFESTMÉNY, MARTIN
KOBER KÖRE, 1583 UTÁN)

hogy János Zsigmond területei továbbra is a Magyar Korona részei maradnak, és fiági örökösök hiányában a Habsburgokra szállnak majd.

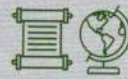
A titkos szerződés elvben kialakította a Habsburg Monarchiával való együttélés kereteit, de amikor János Zsigmond a speyeri egyezmény ratifikálása után pár nappal, 1571. március 14-én meghalt, Erdély rendjei – akik csak ekkor ismerték meg a szerződés pontjait – elutasították annak végrehajtását, és májusban somlyói Báthory Istvánt, az ország egyik leghatalmasabb főurat választották uralkodóvá. Döntésüket az a józan felismerés indokolta, hogy Erdély sorsát a másik nagyhatalommal, a Fejedelemséget életre hívó Oszmán Birodalommal való viszony határozza meg.

A törökök számára egyértelmű volt a helyzet. Magyarországot fegyverrel meghódított tartománynak, a belőle kiszakított „erdélyi szandzsákot” pedig Szulejmán szultán „találmányá”-nak és tulajdonának tekintették. Ezért nem engedték, hogy a Fejedelemség státusza megváltozzon és hivatalosan egy másik államhoz is kapcsolódjon. Amikor 1576-ban Báthory István lengyel király lett, Erdély kormányzására a bátyját, Kristófit rendelte vajdaként – a Porta viszont tényleges uralkodónak Báthory Kristófit tekintette, és csak vele intézte az ország ügyeit.

Az oszmán felfogás szerint a Fejedelemség a Birodalomnak szerves része volt,

egy olyan tartomány, amelynek keresztény alattvalói kollektíven adóztak és kedvezőbb feltételekkel kereskedhettek a török területeken. A fejedelmet is a tartományi vezetők mintájára, helytartóként kezelték, de jogköre tágabb volt. Az erdélyiek viszont a szultánnak

HOGY HÍVTÁK JÁNOS ZSIGMONDOT?

Az ifjú uralkodónak három keresztneve volt: István, János és Zsigmond. A János név az édesapja emlékét őrizte, a másik kettőt pedig a két nagyapja, Szapolyai István nádor és Jagelló Zsigmond lengyel király után kapta. A korabeli forrásokban változatos módon, de mégis következetesen fordulnak elő ezek a nevek. Ő maga a Jánost használta, és így hívták a magyarok mind a két ország-részben. A Portán viszont Istvánként, azaz Isztefánként ismerték, és minden rá vonatkozó iratban így nevezték, mert születését ezen a néven jelentették be a szultánnak.

A János Zsigmond név a lengyeleknél bukkant fel – I. Zsigmond király a fia (Zsigmond Ágost) és az unokája (János Zsigmond) esetében is ragaszkodott saját keresztneve megjelenéséhez. Mivel a Habsburgokkal folyó tárgyalásokon a lengyel király képviselte unokája érdekeit, a bécsi udvar a lengyel névhasználatot vette át. Ennek megfelelően Istvánffy Miklós humanista történetíró és politikus – aki az 1560-as években még a kancellárián dolgozott – *A magyarok dolgairól* című történetében szintén János Zsigmondként szerepeltette Erdély urát. Az ő munkájának köszönhetően a tör-

**JÁNOS ZSIGMOND
ARCKÉPE** (NICCOLO
NELLI KORABELI
RÉZMETSZETE)

történeti szakirodalomban, majd a köznyelvben is végül ez a név honosodott meg.

Partium (lat., 'részek') Az elnevezés a „dominus partium regni Hungariae”, azaz „Magyarország részeinek ura” kifejezésből, a speyeri szerződésben (1571) János Zsigmond számára meghatározott címből származik. Azokat a tiszántúli vármegyéket jelentette, amelyek a 16–17. században az Erdélyi Fejedelemséghez tartoztak: Máramaros, Bihar, Zaránd, Közép-Szolnok, Kraszna vármegye és Kővár vidéke. Területe az erőviszonyoknak megfelelően többször változott, 1571 előtt, majd a török kiűzése után Arad és Szörény vármegye is része volt.

adót fizető, vazallusságot vállaló, de mégis többé-kevésbé önálló államnak látták országukat. A kétféle szemlélet jól követhető az uralkodóválasztás esetében is. A rendek kijárták maguknak a Portán a szabad uralkodóválasztás jogát. Ezért volt fontos a Szulejmán és János Zsigmond közt 1566 nyarán lezajlott zimonyi találkozó, mert a vén szultán ott véglegesítette a választás jogát, és szeptemberben bekövetkezett halála után ezt fia, II. Szelim (1566–1574) is rögtön megerősítette. Ennek alapján lett fejedelmmé Báthory István 1571 májusában.

Ahhoz azonban, hogy a megválasztott fejedelem teljes jogú uralkodó legyen, a szultán megerősítése kellett. A többlépcsős, pénzigényes folyamat során a fejedelem megkapta a kinevező okiratot (*berát*), majd a kötelezettségeit rögzítő szerződéslevelet (*ahd-náme*) és a hatalmi jelvényeket: a zászlót (*szandzsák*), a kaftánt, a díszkardot és jogart, vagy ahogy ők hívták, a „tollas botot”. Mivel az erdélyiek is a Magyar Koronához tartozónak vallották országukat, a fejedelmi jelvények közt nem volt uralkodói fejdísz. A fejedelmválasztásban tehát mindvégig a rendek akarata érvényesült, kivéve Bethlen Gábor, Barcsay Ákos és Apafi Mihály esetében. Formailag őket is választották és nem kinevezték, de a török fegyverek árnyékában a jelenlévők „féltükben szabadon választottak”.

Erdély és a Porta közti kommunikációt megkönnyítette, hogy 1560-tól Isztambulban állandó erdélyi követ (*kapitiha*) tartózkodott. Ez egyben lehetőséget teremtett az európai államokkal való diplomáciai

„Régulta immár az Erdélyország az én oltalmam alatt volt, az Erdélyország igaz olyan országom nekem, mint egyéb országaim, igaz úgy oltalmaztam mindenek ellen, mint egyéb földemet. [...] Annakokáért én az te énhozzám való hűséged szerint az Erdélyországot az én hatalmam-ból néked megadtam [...] Te neked is parancsolom penig, hogy az urakkal egy értelemben lévén az országot ember módon megoltalmazd, mind vigyázásoddal, mind fegyverrel semmit hátra ne hagyj benne. [...] A budai és temesvári beglerbéggel mindenkor egyetért, tudakozzátok meg egymástól, hogy egyetértvén az ellenség csalárdságot ne vehessen rajtatok.”

Szultáni kinevezőlevél Báthory Istvánnak, átadva 1571. május 25-én

kapcsolattartásra és a hírszerzésre, kémkedésre is. A fejedelmeknek emellett a hódoltság politikai elitjével, különösen a budai és a temesvári pasával kellett jó viszonyt ápolniuk. A temesvári pasák kiemelt feladata volt a fejedelemség ellenőrzése, válsághelyzetek idején például a vilájet központját ideiglenesen át is helyezték egy-egy Erdélyhez közelebb fekvő várba: az 1550-es évek közepén Lippára, az 1660-as években Jenőbe. Ugyanakkor a pasák és bégek is rászorultak az erdélyi támogatásra, gyakran kértek a fejedelmek pártfogását posztjuk megőrzéséhez, illetve új pozíciók megszerzéséhez.

Erdély uralkodói reálisan látták a Porta és a Habsburgok szorításában élő ország helyzetét.

Kiismerték mindkét nagyhatalom törekvéseit, megtanulták az ellenük való hatékony védekezést is, és folyamatosan keresték a kitorési pontokat, hogy mozgásterüket megnövelhessék.

A legkönnyebb dolga János Zsigmondnak volt, aki édesanyja révén Európa egyik meghatározó dinasztia-jához, a Jagellókhoz tartozott. Mivel nagybátyjának, Zsigmond Ágost lengyel királynak három házasságából sem született gyermeke, az 1560-as évek közepétől a lengyel udvarban és az európai diplomáciában már János Zsigmond trónutódlásával számoltak. Ennek köszönhetően az ifjú uralkodó személye tényleges

ADÓ- ÉS JÁRULÉKFIZETÉS A PORTÁNAK

ERDÉLY ÉVES ADÓJA	AJÁNDÉK A SZULTÁNNAK	AJÁNDÉK A VEZÍREKNEK
10 000 arany (1541-től)	egyéb értékes tárgyak:	23–31 díszes kupa
15 000 arany (1576-tól)	díszes óra	kb. 2000 arany szétosztásra
40 000 arany (1658-tól)	6 lovas díszhintó	
10 díszes arany kupa	nagy kézmosó medence korsóval	
12 pár betanított sólyom	további kupák	
12 kiképzett vadászkutya	értékes lovak	

politikai súlyához képest jelentősen fölértékelődött. Ez a vele kapcsolatos házassági tervekben is tükröződött, a Habsburg-, a Valois- és a Medici-ház hercegnői szerepeltek a jelöltek között. János Zsigmond végül fél évvel korábban halt meg, mint nagybátyja, így lengyel királyságából és a tervezett házasságokból nem lett semmi, de a személyéhez fűződő nemzetközi várakozás nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy az Oszmán Birodalom oldalára szorult ország megszületésének nehéz éveiben nem szigetelődött el a keresztény világtól.

Utóda számára a dinasztikus építkezés, a háborús konfliktusok ügyes meglovgalása és különböző politikai szövetségrendszerhez való csatlakozás lehetősége maradt. Báthory István Franciaország felé orientálódott, de közben igyekezett a korábbi szoros lengyel kapcsolatokból minél többet megőrizni. A körülmények szerencsés összejárásának és saját tehetségének köszönhetően ő teljesítette be a János Zsigmondhoz fűzött reményeket, amikor 1576-ban a lengyel–litván állam királya lett.

A lengyel kapcsolat más dimenzióba helyezte Erdélyt, sőt a vatikáni oszmánellenes politikában egyre nagyobb szerephez jutó Báthory, ha tovább él, hosszabb távon a királyi Magyarországnak is alternatívát nyújthatott volna a betegeskedő, gyermektelen Rudolf császár ellenében. Báthory példáján felbuzdulva, a lengyel trón megszerzését több fejedelem is tervbe vette, konkrét lépéseket azonban csak a két Rákóczi György tett – sajnos tragikus következményekkel. A 16. század végén és a 17. század első felében a két nagy konfliktus, a tizenöt és a harmincéves háború kínált kecsgetető új lehetőségeket.

„[...] első tekintet a helynek állapotja, mely két szomszédság, török és német közt vagyon. Ennek egyike igen hatalmas, a másik igen praktikás nemzetség. Úgy viselni embernek magát ezekhez, hogy egyik miatt se valljon kárt, nem kicsiny okosság. A németnek nagy nyilván való kártételétől mostani időben nem féltő; az ő dolga főképpen hír, izengetés, szóhordozás, imerre-amarra tanácslás, a töröknél kétségbe hozás, [...] Török dolgában nagyobb tekintet vagyon, mivel hogy ezzel vert Isten meg bennünket, hogy attól függ Erdély és annak adja adaját. A török felől mi azt bizonynal higgyük, hogy ő mint egyéb keresztényt, azonképpen minket sem szeret természet szerint, és nem a mi jónkért, hanem az ő maga hasznáért kedvez nekünk. Azért akinek az ártalomra hatalma vagyon és hozzánk való barátságát maga hasznával tartja, szükség, hogy annak szántszándékkal ne vétsünk és az Istennek reánk bocsátott ostorával ne ingerkedjünk.”

Gyulai Pál:
Tanácsí tükör (1585)

BÁTHORY LENGYELORSZÁG TRÓNJÁN

Közel kétévnyi interregnum és kemény választási küzdelem után 1576. május 1-jén a negyvenhárom éves Báthory István feleségül vette a nála tíz évvel idősebb Jagelló Annát, és mindkettőjüket lengyel királlyá koronázták. A valódi hatalom természetesen egyedül Báthory kezében összpontosult, aki Gdańsk ellenállásának megtörésével megszilárdította trónját. Uralkodása során legyűrte a belső anarchiát, visszaszorította a korrupciót, megszüntette a hivatalok pénzért való árusítását.

Sikereinek kulcsa az volt, hogy a rendi adóktól független, rendszeres jövedelmet biztosított magának, fellendítette a sóbányászatot és vámfizetésre kényszerítette a kereskedővárosokat. A legnagyobb, általa sem remélt mértékű jövedelmet az alkohol különféle fajtáira kivetett fogyasztási adó szolgáltatta.

Miután megreformálta és korszerűsítette a hadsereget, a Balti-tenger keleti partvidékének birtoklásáért zajló livóniai háborúban, 1579–1581 között három nagy hadjáratban visszaszorította IV. (Rettegett) Iván cárt. Utolsó éveiben törökellenes haditerveken dolgozott, a Vatikán és Európa nagy része benne látta a kereszténység bajnokát, aki majd legyőzi a keleti sárkányt, ebben azonban váratlan halála megakadályozta. A lengyelek három legnagyobb királyuk közé sorolják.

BÁTHORY ISTVÁN
SÍRJA A WAWEL-
SZÉKESEGY-
HÁZBAN
(FOTO:
POZNANIAJK)

ERDÉLY KORMÁNYZATA

A János Zsigmondnak rendelt terület két igencsak különböző részből, a királyságból kiszakított tiszántúli vármegyéből és a Szent István óta külön közigazgatási egységet képező erdélyi vajdaságból állt. Erdély az ország legfejletlenebb részének számított, társadalmi berendezkedése is eltért Magyarország többi részétől.

A rendi struktúra Erdély három nemzetére épült,

tehát egy-egy rend egy-egy nemzetnek felelt meg. A nemzet (*natio*) azonban nem etnikai, hanem jogi fogalom volt. Míg Erdélyben három nagy népcsoport élt – magyarok, szászok, románok –, a három nemzetet a magyarság két eltérő jogállású csoportja: a magyar nemesség és a székelyek, valamint a szászok alkották. A folyamatosan betelepülő és főleg félnomád pásztorkodással foglalkozó románok nem illeszkedtek ebbe a rendszerbe és nem képeztek különálló, privilegizált nemzetet.

A magyar nemzet a magyarországi rendekkel azonos jogállást élvezett. Az Erdély délkeleti részén egységes tömbben élő székelység szintén széles körű kiváltságokat szerzett. A határvédelem és a személy szerinti hadbaszállás fejében adómentességet kaptak, csak az ökörsütés nevű alkalmi állatadót kellett beszolgáltatniuk, és mentesek voltak a királyi háramlási jog alól is. A székely autonómia a nemesi vármegye joghatóságától független székrendszeren alapult. A szék egy-egy meghatározott terület közigazgatási, bírósági egysége volt, élén két székely tisztségviselő állt: a katonai ügyekben illetékes széki kapitány és az igazságszolgáltatást irányító székbíró. A székelység a középkorban a király által kinevezett, nem székely származású székelyispán alá tartozott. A tisztséget

a 15. század közepétől az erdélyi vajdák, majd később maguk a fejedelmek töltötték be.

A székelység legnagyobb problémáját az archaikus társadalmuk bomlása jelentette. A kezdetben nemzeti szervezeten belül a 14. század második felében megindult a vagyoni és jogi differenciálódás. Mátyás király uralkodása alatt hivatalossá vált a székelyeknek három nemre oszlása, azaz három különböző társadalmi rétegbe tagozódása. Az előkelők közé (*primores*) a több katonával hadba szálló, földbirtokkal is rendelkező leggazdagabbak tartoztak. A lófők (*primipili*) lovasként katonáskodtak és hivatalt is viselhettek, míg a szegényebbeknek (*pedites*) csak a gyalogos katonai felszerelésre tellett. Akik viszont nem tudták teljesíteni katonai kötelezettségeiket, kénytelenek voltak az előkelők szolgálatába adni magukat, és ezzel Székelyföldön is kezdett kialakulni a jobbgátsághoz hasonló, de annál kedvezőbb függőségi viszony. A belső átalakulás és az időnként megjelenő külső adóztatási törekvések miatt a székely társadalom instabillá és politikailag könnyen manipulálhatóvá vált.

A szászok Erdély leggazdagabb és legzárkózottabb rendjét alkották. Politikai különállásukat a II. Andrástól és Hunyadi Mátyástól kapott privilégiumoknak köszönhetően tudták megteremteni,

SZÁSZ POLGÁRMESTER
EGY 17. SZÁZADI VISELETKÓDEXBŐL

A SZÉKELY
NEMZET
PECSÉTNYOMÓJA
(1659)

- 1520-1566 I. Szulejmán oszmán szultán
- 1526-1564 I. Ferdinánd magyar és cseh király
- 1530-1556 V. Károly német-római császár
- 1540 a jezsuita rend alapítása
- 1542-1551 Fráter György erdélyi helytartó
- 1545 erdődi zsinat
- 1540-1571 János Zsigmond megválasztott magyar király (tényleges ur. 1559-től)
- 1555 augsburgi vallásbéke
- 1562 székelyek lázadása Erdélyben, kiváltságaik megnyirbálása
- 1564-1576 II. Miksa német-római császár (I. Miksa magyar és cseh király)
- 1566-1574 II. Szelim oszmán szultán
- 1568 a drinápolyi béke (török-Habsburg)
1571. márc. 10. - márc. 14. János Zsigmond Erdély és a Partium fejedelme
- 1576-1586 Bátorfi István erdélyi vajda, 1576-tól fejedelem
- 1576-1586 Bátorfi István lengyel király
- 1576-1608 I. Rudolf magyar király
- 1576-1612 II. Rudolf német-római császár
- 1588-1602 Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem (megszakításokkal)
- 1595 négy bevett vallás szabadságának elismerése Erdélyben

Ökörsütés (lat. *signatura/consignatio boum*) Az adómentességet élvező székelység a katonáskodás mellett „önkéntes és készséges” ajándékokat adott az uralkodónak – először telkenként egy ökröt, később minden négy-hat ökrből egyet tartoztak a királynak adni jeles alkalmakkor: koronázásakor, első házasságkötések és trónörökös születésekor. Ilyenkor akár 40 ezer ökröt is elhajtottak egy-egy székely székből, s mindegyiket megjelölték: az adott szék betűjét sütötték az állatok bőrébe. 1562-ben megszüntették.

Királyi háramlási jog (lat. *ius Regium*) A hűtlenség vagy felsegysértés vétké miatt fej- és jószágvesztésre ítélt nemesek birtokai visszaháramlottak az uralkodóra, aki ezeket újra elajándékozhatta. A székelyek mentességet (*immunitas*) élveztek e jog alól, ugyanis hűtlenségük esetében is a székely közösségre szálltak vissza a birtokaik. 1562-ben, a segesvári végzetéssel eltörölték ezt, és Székelyföldön is bevezették a *ius Regiumot*.

majd megőrizni. Gazdagodásukat a szabad vásártartás és kereskedelem joga segítette elő. A beszercei és királyföldi szászokat legfelsőbb önkormányzati intézményük, az erdélyi szász egyetem (Universitas Saxonum Transsylvaniae) fogta össze, amelynek élén a szász gróf, többnyire Nagyszeben polgármestere állt. Az Universitas gyűlésein politikai, közigazgatási, gazdasági, katonai és jogi ügyeket tárgyaltak. A szász szokásjog, a föld közösségi birtoklása miatt nem jöhetett létre külön nemesi réteg, társadalmuk a városokban élő iparos és kereskedő polgárokból, valamint a falvakban lakó szabad parasztokból állt. Jogilag egyenlők voltak, mindenki részt vett a közterhek viselésében, és a 15. század végétől már minden tisztségviselőjüket maguk választották.

A három nemzet 1437-ben, a kirobbant parasztfelkelés elleni hatékony védekezés érdekében unióra lépett, és ezután a helyi ügyeket a közös gyűléseiken tárgyalták. 1542-től, amikor Izabella és János Zsigmond királyi udvara Erdélyben, a megürült gyulafehérvári püspökség székhelyén rendezkedett be, a helyi tartományi gyűlés átvette a magyar országgyűlés szerepét. Az Izabella királyné által összehívott 1544. augusztusi tordai országgyűlésen megjelentek a tiszántúli vármegyék képviselői is, és ezzel eldőlt, hogy a formálódó új állam központja Erdély, alapja pedig a három nemzet rendszere.

Az Erdélyi Fejedelemség politikai berendezkedésében a helyi erőviszonyoknak megfelelően csak töredékesen tűnik fel a középkori Magyar Királyság kormányzati rendszere. Az erdélyi rendiség kifejeletlen és gyenge volt, ráadásul a főnemesek a királyságbeliekhez képest jóval kisebb birtokokkal és vagyonnal rendelkeztek. Közös politicizálásuknak nem volt sem hagyománya, sem kellő súlya, a rendi érdekeket nem tudták hatékonyan képviselni

selni a fejedelmekkel szemben. Minden hatalom az uralkodó kezében összpontosult, ő rendelkezett a hadsereggel, és szinte korlátozás nélkül tudta érvényesíteni akaratát a belügyi és pénzügyi kérdésekben. Külügyi téren is csak arra kellett figyelnie, hogy a Porta érdekeivel ne menjen szembe.

Az uralkodó mellett működő tanács kezdetben a három nemzetre épült, magyarok, székelyek és szászok egyaránt hét-hét tagot delegáltak a testületbe, de még János Zsigmond uralkodása alatt egy átszervezés során kialakult a 12 fős létszám. Az újraformált tanácsban a magyar főnemesek jutottak túlsúlyba, szászok már csak elvétve kerültek be. A székelyek az előkelők anyagi gyengesége és az 1562-es lázadás miatt szorultak háttérbe.

Míg a királyságban egyes főurak és egyházi méltóságok tisztségüknel fogva automatikusan az uralkodói tanács tagjai voltak, Erdélyben a tanácsosokat a fejedelem választotta. Tagságuk viszont életük végéig szólt, tehát nem voltak lecsereélhető uralkodóváltás esetén sem. Csak tanácsadói, véleményezési jogkörrel rendelkeztek, és kizárólag a fejedelmen múlt, hogy egyáltalán összehívja-e a tanácsot, s ha igen, döntésüket figyelembe veszi-e.

Az országgyűlés rendszeresen, általában évente kétszer ülésezett, mégsem tudott olyan befolyásos, megkerülhetetlen intézménnyé válni, mint a királyi Magyarországon. Az országgyűlés csak egykamarás volt, a magas kormányzati tisztséget viselők mellett a törvényhatóságok és városok követői, valamint a fejedelmi meghívólevéllel meghívottak, az ún. regalisták vehettek részt rajta. Utóbbiak száma az uralkodótól függött, aki ezáltal még a feszültebb időszakokban is könnyedén teremthetett magának kényelmes többséget. A hatalmi játszmáktól eltekintve az uralkodói meghívókra azért volt szükség, mert így a gyűlésen részt vehettek az éppen tisztség nél-

A GYULAFEHÉRVÁRI
FEJEDELMI PALOTA
BEJÁRATA
(FOTÓ: SEBESTYÉN
JÓZSEF)

Székely lázadás 1562-ben A székelység a megelőző két évtizedben megszaporodott katonai és adóterhek miatt kezdett mozgolódni, és János Zsigmond szorult helyzetét kívánta kihasználni, hogy az ősi kiváltságai sorozatos megsértéséért elégtételt vegyen. Miután a szászok májusban elutasították a jogtalanságokkal szembeni közös fellépést, a székelyek – akiket Nagy György és Gyepesi Ambrus lófők vezettek – fegyvert fogtak, és felprédálták az útjukba eső nemesi udvarházakat, főleg a nem székely származású nemesekéit. Ákosfalvánál szétverték Majláth Gábor nemesi csapatát, de a János Zsigmond által ellenük küldött, Radák László és Pekri Gábor vezette lovas sereggel nem bírtak, a kisebb seregük a székelyvajai út mentén zajló csatában vereséget szenvedett. A nagyobb, Holdvilágnál várakozó sereg tagjai elfogták a vezéreiket, kiszolgáltatták II. Jánosnak, és feloszlottak. A júniusban tartott segesvári országgyűlésen a felkelés 26 vezetőjét végezték ki, a főembereket börtönbe vetették. Emellett megszüntették a székelyek ősi kiváltságait és eltörölték korábbi autonómiájukat.

Regalisták (a lat. *regalis*, 'királyi' szóból) Az Erdélyi Fejedelemség országgyűlésére a fejedelem által személy szerint, névre szóló uralkodói levéllel meghívottak, akik többnyire közbizalmi méltóságot nem viselő főurak, illetve egyházi emberek voltak. Mivel számukat nem limitálták, a fejedelemhez lojális politikuskok tömeges meghívásával befolyásolni lehetett az erőviszonyokat.

OKLEVEL JÁNOS ZSIGMOND VÁLASZTOTT MAGYAR KIRÁLY ÉS CSAKY MIHÁLY KANCELLÁR ALÁÍRÁSÁVAL (1562)

küli főurak, illetve az egyes kérdések szakértői is. Ilyenek voltak például a püspökök és más egyházi emberek, akiket a vallásügyi tárgyalásokra hívtak meg. A fejedelemségben ugyanis az állam és az egyház már korán szétvált a katolikus egyház meggyengülése miatt. Erdély két püspöksége közül a gyulafehérvárit a fejedelmi udvar foglalta el, a váradi pedig Fráter György halálával megszűnt, jövedelmeit az Erdély kulcsát jelentő váradi vár fenntartására fordították.

Az országgyűlést a fejedelem hívta össze és elsősorban az ő előterjesztései kerültek napirendre, a rendeknek csak kevés mozgásterük volt. Az adó megszavazása nem válhatott fegyverre a kezükben, mert Erdélynek nem voltak olyan állandó és magas hadi kiadásai, mint a Monarchiának, a töröknek fizetendő adóval pedig senki nem mert játszani.

Familiáris A nagybirtokos főurak familiájához, azaz családijához tartozó, általában nemesi származású személyek, akik fizetés és természetbeni juttatások (téli-nyári öltözet, étel-ital ellátmány, fegyver) fejében, esetenként kisebb birtokokért különféle – katonai, igazgatási, uradalmi – szolgálatot vállaltak meghatározott időtartamra. A familiaritás intézménye a földesúr számára egy adott régióban vagy akár országos szinten is a befolyás és érdekérvényesítés alapját képezte, a familiárisoknak pedig a társadalmi emelkedéshez nyitott utat.

A fejedelmet az országgyűlés választotta, de a rendek ebből sem tudtak fegyvert kovácsolni,

mert az aktuális erőviszonyok és a Porta állásfoglalása alapján az esetek többségében gyakorlatilag előre eldőlt, ki nyeri el a tisztséget. Tényleges rivalizálás csak János Zsigmond, Bocskai István és Bethlen Gábor halála után alakult ki, de ekkor sem az országgyűlés volt a döntő tényező.

Az állami hivatalok nem váltak modern kormány-szervvé, többségükben megrekedtek a szerveződés elavult, alacsony szintjén. A kancellária ugyan a politikai döntéseket írásba foglaló nagyobb kancelláriára és a jogi ügyeket megfogalmazó kisebb kancelláriára oszlott, de ezen belül nem alakultak ki speciális külön ügyosztályok. A munkafolyamatban gyakran a fejedelmek is személyesen részt vettek. Fennmaradt a kincstartóság elavult intézménye is, bár a tisztséget gyakran nem töltötték be, a fejedelem valamelyik hivatalnok familiárisa intézte a pénzügyeket ura közvetlen irányításával.

A fejedelmi hatalom túlsúlyát a gyenge rendiség mellett két okra vezethetjük vissza: a fejedelmek személyes

BÁTHORY
ISTVÁN PECSÉTJE
(1576–1586)

vagyonára és az uralkodói bevételekre. Erdély urai többségükben a partiumi területek gazdag földesurai közül kerültek ki, akiknek anyagi erejével kevesen vetekedhettek. Emellett Erdélyben a kincstár volt a legnagyobb birtokos, ezért a legjelentősebb várak a hozzájuk tartozó kiterjedt uradalmakkal együtt szintén a fejedelem kezén voltak. A kincstárt gazdagították továbbá az iparból, kereskedelemből és a fejedelmi monopóliumokból – például bányászat, pénzverés, arany- és ezüstbeváltás, só, ló, szarvasmarha stb. kivitele – befolyó jövedelmek. A fejedelemség 16. századi bevételeiről nincsenek pontos adataink, általában évi 300 000 aranyra szokás becsülni, de ebben az összegben nincsenek benne a kincstári birtokok jövedelmei. Ha mindehhez hozzáadjuk a fejedelmek mögött álló török támogatást, úgy tűnik, hogy a fejedelmi hatalommal senki nem rivalizálhatott.

A hatalomkoncentráció azonban nem hozott békét és stabilitást a kormányzat csúcsán. Erdélynek fennállása alatt, 1541 és 1690 között 16 uralkodója volt, ám közülük mindössze hatan haltak meg hivatalukat viselve, természetes körülmények között (János Zsigmond, Báthory István, Bocskai István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, Apafi Mihály). Hárman gyilkosság áldozatai lettek (Báthory András, Báthory Gábor, Barcsay Ákos), hárman csatában estek el (Székely Mózes, II. Rákóczi György, Kemény János) és négyen lemondásra kényszerültek (Báthory Zsigmond, Rákóczi Zsigmond, Brandenburgi Katalin, Rhédey Ferenc). Az ország bizonytalan helyzete, a kitörési pontok kényszerű keresése,

a két nagyhatalom közti egyensúlyozás sebezhetővé tette a fejedelmeket.

Az ellenzék törvényes módszerekkel gyakorlatilag nem tudta elképzeléseit érvényesíteni, ezért a politikai nézeteltérések gyakran vezettek véres leszámolásokhoz. A fejedelmi politikát támadó főurak nemcsak egy-egy konkrét elképzelést akartak keresztülvinni, hanem mindjárt a trónt is igyekeztek megszerezni. Ehhez könnyen találhattak külső támogatást – többnyire a bécsi udvarhoz, olykor a Portához, vagy a román vajdákhoz fordultak segítségért.

„A HIT ISTENNEK AJÁNDÉKA”

Erdélyben a reformáció tanait a szászok terjesztették el, akik már 1544-ben elfogadták a lutheri irányzatot, és ettől a fejedelemségben egyedülként később sem távolodtak el. A szász reformáció kimagasló alakja a Luther által nagyra becsült brassói Johannes Honterus (1498–1549) volt, aki

emellett még számos területen – íróként, nyomdászként, fametszőként, filológusként, pedagógusként, jogtudósként és kozmográfusként is – maradandót alkotott. Az új eszmék átgyűrűztek az erdélyi magyar vármegyékbe és a Partiumba is, de ezeken a területeken a kolozsvári Dávid Ferenc és a debreceni Méliusz Juhász Péter munkásságának köszönhetően nemsokára már a helvét tanok terjedtek el.

Számos radikális irányzat is megjelent, közülük egyedül a szentháromság-tagadók (a későbbi unitáriusok) tudtak szilárd egyházzá szerveződni. Ebben döntő szerepet játszott a rendkívül szuggesztív Giorgio Biandrata, aki hite miatt Itáliából Svájcra és Lengyelországra át végül Erdélybe menekült, és itt előbb Izabella királyné nőgyógyászaként, majd az uralkodó és a politikai elit

MÉLIUSZ JUHÁSZ PÉTER: MAGYAR
PREDIKÁCIÓK (DEBRECEN, 1563)

Méliusz Juhász Péter (1532–1572) Somogy megyéből származó protestáns egyházi író, hitvitázó, 1561-től debreceni református püspök. Ifjúkorában először a lutheri, majd Szegedi Kis István hatására a helvét reformáció követője lett. A magyarországi református egyház megszervezője.

A NYOMDÁSZ HONTERUS (HARRO MAGNUSSEN
DOMBORMŰVE, BRASSÓ, 1898)

orvosaként, valamint diplomataként is nagy befolyásra tett szert. Ő nyerte meg Dávid Ferencet, majd magát János Zsigmondot és számos politikust a szentháromság-ellenes eszméknek.

Mind a szász, mind a magyar részen a királysághoz képest jóval gyorsabban ment végbe az egyházzá szerveződés folyamata: már az 1560-as évek közepére megalakultak az első protestáns püspökségek. Ez annak volt köszönhető, hogy a katoli-

kus intézményrendszer az állam kiformalása során szét hullott, a politikai elit pedig nem akarta a sokféle támadásnak kitett országot a belső vallási ellentétek kiélezésével tovább gyengíteni. Szintén sokat nyomott a latba, hogy János Zsigmond maga is erőteljesen érdeklődött vallásfilozófiai, teológiai kérdések iránt, és végül a katolicizmustól az unitárius hitelvekig jutott. Ennek megfelelően valláspolitikáját toleráns szemlélet és erőteljes mecénatúra jellemezte, amely a törvényalkotásban is visszaköszönt. Az országgyűlés 1557-ben egyenjogúsította a katolikus és evangélikus vallást, majd 1564-ben a kálvinizmust is. 1566-ban bálványimádó tévelygésnek minősítették a katolicizmust, és kiutasították az országból a még megmaradt egyházi személyeket, 1568-ban az unitárius vallást is törvényesnek ismerték el.

A katolikusok helyzetén Báthory István próbált javítani, de a korlátozó törvények miatt részeredményeket is csak már megerősödve, lengyel királyként tudott elérni. 1579-ben Kolozsmonostoron, majd két évvel később Kolozsváron jezsuitákat telepített meg, akik magas színvo-

nalú, később akadémivá fejlesztett iskolát működtettek. Bár a jezsuitákat kiűzték Erdélyből, munkájuk eredményes volt: ők nevelték ki a magyarországi rekatolizáció nagy nemzedékét, valamint a katolikus erdélyi elit tagjait is. Báthory megkezdte az általa a katolicizmus legnagyobb ellenségének tartott unitáriusok visszaszorítását, amelynek során Dávid Ferencet tiltott újítás vádjával börtönbe vetették.

István törekvéseit unokaöccse, Báthory Zsigmond folytatta: számos diákot taníttatott fejedelmi ösztöndíjjal itáliai egyetemeken. Mecénatúráját alapvetően a katolikus elit kinevelésének óhaja hívta életre, és az ő törekvéseiből is végül a magyarországi rekatolizáció profitált. Miután 1594 nyarán véres módszerekkel kiiktatta ellenzékét, az 1595-ös tavaszi országgyűlésen elismerték a katolikus vallásgyakorlás szabadságát, és ezzel véglegesen

megszilárdult a négy bevett, azaz törvényesen elismert vallás rendszere.

Bár minden fejedelem szerette volna saját felekezetét államvallássá tenni, erre nem nyílt lehetőség, így maradt fent Erdélyben másfél évszázadon keresztül az egész Európában páratlan tolerancia és vallási sokszínűség.

BÁTHORY ZSIGMOND, ERDÉLYI KATOLIKUS FEJEDELME (SZINEZETT FAMEZSET, 1595)

„... midőn helyökön a prédikátorok az evangéliumot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerint, és az község ha venni akarja, jó, ha nem pedig senki kényszerítéssel ne kényszerítse az ű lelke azon meg nem nyugodván, de oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő néki tetszik. Ezért pedig senki az superintendensök közül, se egyebek az prédikátorokat meg ne bánthassa, ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől, az elébbi constitutiók szerént, és nem engedtetik ezt senkinek, hogy senki fogsággal, avagy helyéből való priválással [megfosztással] fenyőgessön az tanításáért, mert a hit Istennek ajándéka, ez hallásból leszön, mely hallás Istennek ígéje által vagyon.”

*A tordai országgyűlés vallásügyi határozata,
1568. jan. 6-13.*